PIRLS VA PISA XALQARO TADQIQOTLARI ASOSIDA O‘QISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: NAZARIY-AMALIY YONDASHUVLAR

Ergasheva Malohat Tursunovna,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi mudiri, p.f.d.(DSc), dots.
mtergasheva@gmail.com
+998 (90) 327-00-57
https://doi.org/10.5281/zenodo.17790019

Annotatsiya: *Ushbu maqola xalqaro PIRLS hamda PISA dasturlari doirasida maktab o‘quvchilarining matn bilan ishlash malakalarini baholashning konseptual-metodologik jihatlari tahlil qilingan. Maqolada umumta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan o‘quvchilarning o‘qish qobiliyatlarini sinfma-sinf yuksaltirish texnologiyalari, ushbu ko‘nikmalarni diagnostika qilish vositalarining ahamiyati va qo‘llanilish usullari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy o‘qish malakalarini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan baholash topshiriqlarining o‘ziga xos jihatlari tavsiflanib, 5- va 7-sinf ta’lim oluvchilarining o‘qish kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha amaliy misollar keltirilgan. Xalqaro tajribani joriy etishning asosiy omillari o‘rganilgan hamda ta’lim samaradorligini oshirish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘quvchilarning o‘qish savodxonligini sinfdan sinfga rivojlantirish, ta’lim metodikalarini takomillashtirish, matnli ma’lumotlarni tahlil etish, asosiy g‘oyani ajratish, axborotni qiyoslash va umumlashtirish.*

Теоретико-методологические подходы к формированию читательских компетенций в рамках PIRLS и PISA

Эргашева Малохат Турсуновна,
Национальный институт педагогического мастерства имени А.Авлони, заведующий кафедрой “Педагогика и психология”, д.п.н.(DSc), доцент
mtergasheva@gmail.com

Аннотация: *В данной научной работе рассматриваются концептуально-методологические аспекты диагностики читательских компетенций в рамках международных программ PIRLS и PISA. Представлена методология поэтапного развития навыков работы с текстом у школьников, определена роль инструментов диагностики в образовательном процессе, охарактеризованы особенности разработки заданий для формирования современных читательских умений. Приведены практические примеры специфики оценочных заданий для учащихся 5-х и 7-х классов, раскрыты педагогические методы их формирования. Изучены ключевые факторы адаптации международного опыта оценки образовательных достижений, проанализированы направления повышения качества обучения.*

Ключевые слова: Читательская компетенция, поэтапное развитие навыков, модернизация

педагогических методик, анализ текстовой информации, выявление основной идеи, сопоставление и систематизация данных.

Theoretical-methodological approaches to developing reading competencies based on PIRLS and PISA frameworks

Ergasheva Malahat Tursunovna,
National Institute of Pedagogical Skills named after A.Avloni Head of the Department "Pedagogy and Psychology", Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor
mtergasheva@gmail.com

Abstract: *This research examines conceptual-methodological aspects of assessment of reading competency among secondary school children in international programs PIRLS and PISA as well as the methodology for developing text-processing skills. It also mentions the role of diagnostic tools in educational processes, task development for reading skills, practical examples of assessment tasks for 5th and 7th grade levels, and pedagogical methods for competency formation. Additionally, it highlights the adaptation of international experience in assessing educational achievement and the enhancement of educational quality. Overall it provides na clear overview of the research's objectives and scope.*

Keywords: *Reading competency, systematic skill development, modernization of pedagogical methodologies, textual information analysis, main idea identification, data comparison and systematization.*

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli transformatsiyalar, jumladan, PIRLS hamda PISA xalqaro monitoringlarda tizimli qatnashish jarayoni boshlang‘ich va asosiy maktab darajasidagi ta’lim sifatini yuksaltirishning strategik yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Xalqaro standartlar ta’lim tizimini global talablarga moslashtirishda, o‘quvchilarning funksional savodxonlik darajasini oshirishda va keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorgarligini mustahkamlashda muhim vosita vazifasini bajaradi [1].

O‘qish kompetensiyasini diagnostika qilish maktab bitiruvchisining funksional tayyorgarligini baholashning asosiy komponentlaridan biridir. Jahon amaliyotida PIRLS va PISA tadqiqotlari doirasida matn bilan ishlash qobiliyatlarini baholash bo‘yicha katta ilmiy-amaliy tajriba to‘plangan [7]. Ushbu xalqaro monitoringlar belgilagan ikki nazorat nuqtasi o‘rtasida o‘quvchilarning o‘qish malakalarining rivojlanish dinamikasini kuzatuvchi ichki baholash tizimlari zarurdir. Olib borilgan empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabda matn bilan ishlash ko‘nikmalarining rivojlanish jarayoniga e’tiborsizlik nafaqat ijobiy o‘zgarishlarning yuz bermasligiga, balki bilim va ko‘nikmalarning regressiyasiga ham olib kelishi mumkin [6].

O‘qish kompetensiyasining konseptual asoslari. PISA dasturi tomonidan taqdim etilgan ta’rifga ko‘ra: “O‘qish kompetensiyasi – bu shaxsning matnli ma’lumotlarni idrok etish, ulardan maqsadli foydalanish, tanqidiy baholash, chuqur mulohaza yuritish hamda o‘qish faoliyati bilan faol shug‘ullanish qobiliyati bo‘lib, u shaxsiy maqsadlarga erishish, bilim va imkoniyatlarni kengaytirish, ijtimoiy hayotda samarali ishtirok etish uchun xizmat qiladi” [8]. Qayd etish lozimki, bu ta’rifda nafaqat o‘qilgan materialning mazmunini anglash, balki o‘quvchining matn ustida refleksiv mulohaza yuritishi va uni tanqidiy baholash, shuningdek, bu fikrlarni shaxsiy tajriba bilan integratsiya qilish hamda turli hayotiy va professional vaziyatlarda qo‘llash qobiliyati ham ko‘zda tutilgan.

O‘qish jarayoni konstruktivistik yondashuv paradigmasi asosida amalga oshiriladi. O‘qish – bu o‘quvchining matn bilan interaktiv aloqasi bo‘lib, unda u matnli axborotni o‘zining mavjud tajribasi, bilim tuzilmalari va konseptual

apparati bilan sintez qiladi. Shu sababli, o'qib-tushunish jarayonida matnni tahlil etish, markaziy g'oyani identifikatsiya qilish, ma'lumotlarni qiyoslash va umumlashtirish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalar shakllanadi [2].

PIRLS dasturida matn turlarini baholash metodologiyasi. PIRLS monitoringi o'quvchilarning matn bilan ishlash malakalarini baholashda nafaqat ma'lumotni qabul qilish qobiliyatini, balki har xil turdagi matnlarni tahlil qilish, interpretatsiya qilish va tanqidiy baholash darajasini ham kompleks diagnostika qiladi. Bu maqsadda dastur ikki asosiy matn kategoriyasidan foydalanadi, ularning har biri o'quvchining nutqiy-kognitiv faoliyatining turli jihatlari identifikatsiyalashga imkon beradi [4].

Dastur doirasida ta'lim oluvchilarga quyidagi janrdagi matnlar taqdim etiladi:

1. **Badiiy matnlar.** Badiiy asarlar orqali o'quvchi sodda voqealar zanjirini emas, balki insoniy tajribaning murakkab qatlamlarini, emotsional holatlar, qadriyat tizimi va ijodiy konsepsiyalar bilan muloqot qiladi. Bu kategoriya matnlar (ertak, hikoya, roman parchalar) o'quvchining quyidagi kompleks kompetensiyalarini diagnostika qilishga imkon beradi:

– Emotsional holatlarni idrok etish va differensiatsiya qilish;

– Badiiy obrazlar va ramzlarni tahlil qilish;

– Qahramonlarning motivatsion struktura va xarakterologik xususiyatlarini ochish;

– Asarning markaziy konsepsiyasini va muallif pozitsiyasini aniqlash.

2. Ilmiy-ommabop (ma'lumotnoma) matnlar. Bu kategoriya matnlar (ilmiy-ommabop maqolalar, hujjatlar, insho, amaliy qo'llanmalar) o'quvchining haqiqiy dunyo haqidagi faktologik axborotni qanday qabul qilish, qayta ishlash va amaliy qo'llash qobiliyatini o'lchaydi. Bu yerda asosiy diagnostik mezonlar quyidagilardir:

– Ma'lumotlarni qidirish va selektiv ajratib olish;

– Axborotni tizimlashtirish va strukturaviy munosabatlarni tushunish;

– Vizual ma'lumotlar (jadval, diagramma, grafik elementlar) bilan ishlash;

– Mantiqiy mulohaza yuritish va asos qilingan xulosalar chiqarish.

Kognitiv jarayonlarning taksonomiyasi. PIRLS va PISA xalqaro tadqiqotlarida quyidagi kognitiv operatsiyalar markaziy o'rin tutadi:

– Ma'lumotlarni qidirish va lokalizatsiya qilish – matndagi zarur axborot birliklarini identifikatsiya qilish;

– Literal ma'noni dekodlash – matnning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosini tushunish;

– Integratsiya va inferensiya – turli matn segmentlarini bog'lash va yashirin xulosalar chiqarish;

Sifat va ishonchlilikni baholash – manba kredibilligini tanqidiy tahlil qilish;

– Mazmun va shaklga refleksiya – matn strukturasi va tuzilishini baholash;

– Ziddiyatlarni identifikatsiya va hal qilish – qarama-qarshi ma'lumotlarni aniqlash va sintez qilish [8].

Funksional savodxonlik monitoringida o'qish ko'nikmalarining kategoriyalari. Xalqaro yondashuvlar va mahalliy ta'lim tizimining rivojlanish bosqichi xususiyatlarini tahlil qilish natijasida, funksional savodxonlik monitoringida o'qish ko'nikmalari to'rt asosiy faoliyat kategoriyasi atrofida guruhlangan [3]:

1. ***Ma'lumotni topish va ajratib olish:*** zarur axborot lokalizatsiyasini aniqlash (matn segmenti, giperhavola, veb-resurs); bir yoki bir nechta ma'lumot birliklarini identifikatsiya qilish; matndagi ma'lum axborotning mavjudligi yoki yo'qligini diagnostika qilish;

2. ***Ma'lumotni integratsiya va interpretatsiya qilish:*** faktologik ma'lumotni dekodlash va anglash; matnning semantik strukturasini tushunish (mavzu, markaziy konsepsiya, kommunikativ maqsad); konseptual axborotni anglash (muallif pozitsiyasi, niyat); kontekst

asosida noma’lum leksik birliklarning semantikasini xulosa qilish; hodisalar va bayonotlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni identifikatsiya qilish; mantiqiy xulosalar chiqarish; vizual va verbal matnlarni moslashtirish; personajlarning psixologik holatlarini tushunish.

3. Matn mazmuni va shaklini anglash hamda tanqidiy baholash: matn tarkibi va komponentlarining funksional maqsadini baholash; ma’lumotning to‘liqligi va kredibilligini diagnostika qilish; bir yoki ko‘p matnlardagi qarama-qarshiliklarni aniqlash; muammo bo‘yicha asoslangan pozitsiya bildirish; matn strukturasini baholash.

4. Matndan olingan ma’lumotlarni qo‘llash: amaliy vazifalarni hal qilishda olingan axborotdan foydalanish; matn asosida gipoteza formulasi qilish; matn ma’lumotlari asosida jarayonlarni prognozlash; yangi hodisalarni interpretatsiya qilish va fanlararo transfer amalga oshirish

Matn turlarini tanlashda asosiy tamoyillar. Monitoring jarayonida badiiy va informatsion matnlarni diagnostika qilish zarur, chunki [5]:

– Badiiy matnlar o‘qish kompetensiyasining muhim tarkibiy elementi bo‘lib qolmoqda;

– Informatsion matnlar (xarita, sxema, infografika) turli manbalardan ma’lumotlarni samarali izlash, tanlash, qiyoslash va baholash qobiliyatlarini tekshirish imkonini beradi;

– Fanlararo ma’lumotlarni integratsiya qilish ko‘nikmalarini diagnostika qiladi.

Monitoring uchun tanlanadigan matnlar o‘quvchining kundalik hayotida duch keladigan real vaziyatlarni aks ettirishi lozim: o‘quv matni, gazeta publikatsiyasi, ensiklopedik maqola, internet kommunikatsiya parchasi va hokazo [9].

PISA va PIRLS dasturlarida o‘qish kontekstlari. Tanlangan matnlar to‘rtta asosiy o‘qish kontekstiga mos keladi:

1. Shaxsiy maqsadlar uchun o‘qish: shaxsiy yozishmalar (blog, chat, sms), badiiy adabiyot, biografik materiallar;

2. Ijtimoiy maqsadlar uchun o‘qish: rasmiy hujjatlar, musobaqa qoidalari, dolzarb ijtimoiy masalalar muhokamasi;

3. Amaliy maqsadlar uchun o‘qish: ko‘rsatma matnlari, mahsulot/xizmat haqida ma’lumot, reklama, yo‘nalish ko‘rsatkichlari;

4. Ta’lim olish uchun o‘qish: o‘quv adabiyoti, ma’lumotnoma manbalari, ilmiy-ommabop matnlar.

Sinf darajalariga xoslik: diagnostika va rivojlantirish strategiyalari

7-sinf o‘quvchilarining xususiyatlari: ushbu bosqichda ta’lim oluvchilar matndan ma’lumotlarni qidirish va ekstraksiya qilish bilan bog‘liq ko‘nikmalarda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu o‘quv jarayonining barcha bosqichlarida to‘liq va qisman matnlar, shuningdek, ko‘p komponentli (kompleks) matnlar asosida ushbu malakalarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi [2].

5-sinf o‘quvchilarining xususiyatlari: bu bosqichda ta’lim oluvchilarga ma’lumotga tanqidiy yondashuv va hodisalarni asoslangan baholashni talab qiladigan topshiriqlarni taklif qilish, shuningdek, ularga berilgan ma’lumot bazasida mustaqil xulosalar chiqarishni o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, kompyuter formatidagi test variantlari javobni tanlash yoki qisqa javob kiritishni talab qiladigan innovatsion topshiriqlar ishlab chiqishga imkon berdi: zarur matn parchasini jadvalning kerakli qismiga “ko‘chirish”, javoblarni ma’lum ketma-ketlikda joylash va hokazo.

Nostandart diagnostika formatida ishlash (kompyuter muhitida o‘qish va klaviatura orqali kiritish), ekranda matn va javob maydoni bilan koordinatsiya zaruriyati 5-sinf o‘quvchilarini texnik qiyinchiliklarni yengib o‘tishga va ma’lum darajada o‘qish kompetensiyasini rivojlantirishga undaydi [1].

Monitoring materiallarini ishlab chiqishda asosiy mezonlar o'quvchining kompleks matnlarda keltirilgan alohida ma'lumotlarni bog'lash va interpretatsiya qilishga yo'naltirilgan topshiriqlar bilan ishlash malakalarini shakllantirish ustuvor hisoblanadi. Shu bilan birga, 5-sinf ta'lim oluvchilarini aniq so'rovga aniq javob berishga, katta hajmli matnlarda qidiruv zonasini tez identifikatsiya qilishga o'rgatish lozim. O'quvchiga ikki yoki undan ortiq ma'lumot birliklarini ajratib olish murakkab vazifa bo'lib, ba'zan ular matnning turli qismlarida lokalizatsiya qilingan bo'ladi.

7-sinf ichki monitoringi uchun tanlanadigan materiallarda integratsiya va interpretatsiya bilan bog'liq savollar ustunlik qilishi maqsadga muvofiqdir. Taklif etilayotgan materiallarda o'quvchi qarama-qarshi ma'lumotlarni identifikatsiya qilishi, turli matnlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashi zarur. Axborotni tanqidiy tahlil qilish asosiy kompetensiyalardan biri bo'lib, u kim, nima maqsadda, qaysi kontekstda ma'lumot yetkazayotganini anglashi kerak [7].

PISA ochiq topshiriqlar bankida "Havo shari" vazifasi mavjud bo'lib, unda asosiy ma'lumot infografika shaklida taqdim etilgan. Bunday vazifalar maktab o'quvchilari uchun notipik bo'lib, odatda diagnostik qiyinchilik tug'diradi. Demak, maktabda o'quvchilarning grafik ma'lumotlar bilan ishlash tajribasini kengaytirish zarur, shuning uchun funksional savodxonlik monitoringi materiallariga bunday kategoriya topshiriqlarini integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

Diagnostika jarayonida aniqlangan muammolar. Quyidagi diagnostik qiyinchilikni ta'kidlash zarur: aniqlikni talab qiladigan savollarga javob berishda boshlang'ich maktab o'quvchilari har doim ham matnga murojaat qilish va ma'lumotni verifikatsiya qilish qobiliyatini namoyish etmaydilar, balki o'zlarini "eslab qolish" asosida ma'lumotni taxminiy, noaniq takrorlash bilan cheklanadilar.

O'quvchilar matndagi ma'lumotni differensiatsiya qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi va kengaytirilgan javobni talab qiladigan savollarga javob berishda yana bir muammo yuzaga keladi: hatto boshlang'ich ta'lim bosqichini muvaffaqiyatli tamomlagan va o'qishni yaxshi tushunadigan o'quvchilar ham o'z fikrini yozma shaklda ifoda etishda qiynaladilar. Qayd etish joizki, bu katta yoshdagi o'quvchilar uchun ham oson vazifa emas, ammo barcha fanlar bo'yicha o'tilgan mavzu yuzasidan qisqa matn tuzish metodikasini darslarga integratsiya qilish maqsadga muvofiq bo'lar edi [3].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, monitoring topshiriqlari oson bo'lmasligi kerak, chunki diagnostikaning maqsadi topshiriqlarni o'rtacha o'zlashtiruvchi o'quvchining imkoniyatlariga moslashtirish emas, balki o'quvchilarning o'z potensiallarini maksimal darajada rivojlantirish va kengaytirishdir.

Pedagogik jamoa uchun umuman olganda funksional savodxonlik, xususan, o'qish kompetensiyasi mohiyatini chuqur tushunish, shuningdek, ta'lim jarayonini qanday transformatsiya qilish zarurligini muhokama qilish davom ettirish muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta'lim paradigmasi kontekstida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. Turli janr va formatdagi matnlar bilan tizimli ishlash tajribasini kengaytirish;
2. Tanqidiy fikrlash va refleksiv mulohaza yuritish ko'nikmalarini doimiy rivojlantirish;
3. Grafik va vizual ma'lumotlar bilan ishlash malakalarini takomillashtirish;
4. Fanlararo integratsiyalashgan yondashuvni joriy etish;
5. Formativ baholash texnologiyalarini qo'llash orqali doimiy monitoring olib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ergasheva M. Implementation the Requirements of International Assessment Programs based on B.Blums Taxonomy. A German Journal “World Bulletin of Social Sciences” An International Journal. ISSN (E): 2749-361X. Journal Impact Factor: 7.545. VOLUME 19, February, 2023.

2. Ergasheva M. Funktsional savodxonlikning tarkibiy qismi sifatida o‘qish savodxonligini baholash orqali ta’limdagi muammolarni aniqlash. “Maktab va hayot” OAK ilmiy-metodik jurnali, 6-son. – Toshkent: 2022.

3. Ismoilov A.A. O‘quvchilarning ta’limdagi yutuqlarini baholash tizimini xalqaro talablar asosida takomillashtirishning nazariy va institutsional asoslari. “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” xalqaro ilmiy metodik jurnal. 2022, №2, 92-103 b.

4. PIRLS 2021 Assessment Framework. Ina V.S. Mullis, Michael O. Martin. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College. 2019. www.timssandpirls.bc.edu.

5. Mullis I.V.S., & Martin, M. O. (Eds.). TIMSS 2019 Assessment Frameworks. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center. 2017.

6. Зукерман Г.А., Ковалёва Г.С., Кузнецова М.И. Победа в ПИРЛС и поражениje в ПИСА: судба читателской грамотности 10-15-летних школников. // Образовательние вопроси. 2011, №2. – С. 123-150.

7. Methods and Procedures in PIRLS2016 // Boston College, TIMSS and PIRLS International Study Center / Martin M.O., Mullis I.V. S., Hooper M. (eds.) URL: http: timssandpirls.bc.edu/pirls2016/international-results.

8. PISA 2018. Draft Analytical Frameworks // OECD. URL: https://www.oecd.org/pisa/data/PISA-2018-draft-frameworks.pdf

9. Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment // Council of Europe. Language Policy Unit, Strasbourg. URL: https://rm.coe.int/16802fc1bf PIRLS va PISA kontekstida.